

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 375-377, 397, 415; Dîneverî, *el-Ahbârü'l-ı-tuvâl*, s. 43, 69, 126, 167, 203, 204, 217, 379, 385; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 145, 187, 215, 366-367, 489; a.mlf., *Kitâbü'l-Büldân*, s. 320-321; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 588; IV, 5-23; V, 75-76, 190; VI, 120-121, 229-230, 284; VII, 305, 371, 483, 650-651; ayrıca bk. İndeks; İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefise*, s. 186; Nevbahtî, *Fıraku's-Şi'a*, s. 29; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 86; İbn Havkal, *Süretü'l-arz*, s. 244-245; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 127-133; VI, 380; Sem'ânî, *el-Ensâb*, XII, 143-148; Hâkânî-i Şîrvânî, *Medâiyin Harabeleri* (trc. Hüseyin Dâniş), İstanbul 1912; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), I, 350-352, 610; V, 88-90; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 511-519; III, 280-281, 287, 335-336, 404; IV, 283, 411; V, 325, 474, 476; ayrıca bk. İndeks; Zekerîyyâ b. Muhammed el-Kazvînî, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 453-454; Şeyhür-rabbe ed-Dimaşkî, *Nuḥbetü'd-dehr fî 'acâ'ibi'l-ber ve'l-bahr* (nşr. A. F. Mehren), St. Petersburg 1866, s. 38, 185-186; İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Merâsîdü'l-ittilâ' 'alâ esmâ'i'l-emkine ve'l-bikâ'* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1954, I, 233; III, 1243-1244; Müstevfî, *Nüzhetü'l-kulûb* (Strange), s. 44; G. le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, London 1966, s. 33-35; *CHLr*, III/1, s. 120, 155, 172, 499, 594; III/2, s. 866, 932, ayrıca bk. İndeks; IV, 11-13, 446; A. Christensen, *İrân fî 'ahdi's-Sâsâniyyin* (trc. Yahyâ el-Haşşâb), Beyrut 1982, s. 367-376; Abdüsselâm Abdülâzîz Fehmî, *İvânü'l-Medâ'in beyne'l-Buḥtûrî ve'l-Hâkânî*, Cidde 1403/1983, s. 16-20, 23-35, 63-66; Ahmed Âdil Kemâl, *Sukūḥü'l-Medâ'in ve nihâyetü'd-devletî's-Sâsâniyye*, Beyrut 1407/1987, s. 11-68; Sâlih Ahmed el-Âlî, "el-Medâ'in fî'l-meşâdirî'l-'Arabîyye", *Sumer*, XXIII/1-2, Bağdat 1967, s. 47-65; M. Streck, "Medâ'in", *IA*, VII, 448-456; a.mlf. – M. Morony, "al-Madâ'in", *EP* (Ing.), V, 945-946; Dihhudâ, *Luḡat-nâme*, XIX, 33-41; XXV, 14.

CASİM AVCİ

MEDÂİNİ (المدائني)

Ebû'l-Hasen Âlî b. Muhammed
b. Abdillâh el-Medâinî el-Basrî el-Kureşî
(ö. 228/843)

Tarihçi ve ensâb âlimi.

Kendisine dayanan bir rivayete göre 135'te (752-53) Basra'da doğdu (İbnü'n-Nedîm, s. 453) ve burada yetişti. Kureyşli Abdurrahman b. Semüre'nin mevlâsı olduğundan Kureşî nisbesiyle anıldı. Muhtemelen 153 (770) yılından sonra Medâin'e giderek bir müddet orada yaşadığı için Medâinî nisbesiyle de tanındı. Ardından Bağdat'a geçerek İshak el-Mevsîlî'nin öğrencisi oldu; ayrıca Ebû Mihnef, Mufaddal ed-Dabbî, Kurre b. Hâlid, Avâne b. Hakem, İbn Ebû Zî'b, Hammâd b. Seleme gibi şahsiyetlerden ders aldı veya rivayette bulundu. İbn İshak, Vâkıdî gibi se-

leflerinin eserlerinden faydalandı. Mu'tezile kelâmcısı Muammer b. Abbâd es-Sülemî'nin ders halkasına katıldı. İsmi Kûfe Kaderîleri arasında sayılmaktadır (Kâdî Abdülcebbar, s. 344; İbnü'l-Murtazâ, s. 54, 140). Vâsıl b. Atâ'nın hutbelerini derleyen *Kitâbü Huṭbeti* (*Huṭabî*) *Vâsıl* adlı bir eser hazırlamış olması bu görüşü desteklemektedir. Medâinî'den Zübeyr b. Bekkâr, İbn Sa'd, İbn Ebû Hayseme, İbnü'n-Nettâh, Hâris b. Ebû Üsâme, Halife b. Hayyât, İbn Şebbe gibi şahıslar ilim almıştır. Medâinî'yi Yahyâ b. Maîn "sika", Ebû Hayseme Züheyr b. Harb "sadûk sika", Hatîb el-Bağdâdî "sadûk" olarak nitelmiştir. Özellikle Arap tarihi, ensâb ve şiir rivayeti konularında sadûk kabul edilmiştir. Ancak sika olmayan râvilerden nakillerde bulunmakla da suçlanmış, muhtemelen aynı sebeple İbn Adî onun hadiste "kavî" olmadığını söylemiştir. Câhiz ise Medâinî'yi Şîlîlî'le (*Kitâbü'l-Bigâl*, II, 226) ve çelişkili haberler arasında ayırım gözetmemekle (*el-Beyân ve't-tebyîn*, III, 366) itham etmektedir. Buna karşılık Şîî tarihçisi Ebû Ca'fer et-Tûsî (*el-Fihrist*, s. 125) ve Hasan b. Ali b. Dâvûd el-Hillî (*er-Ricâl*, s. 262) Medâinî'nin güzel eseri bulunan bir Sünnî olduğu kanaatindedir. Medâinî kaynakların çoğuna göre 225 (840) yılında vefat etti. İbnü'n-Nedîm ise ölüm tarihini 215 (830), Rabâî ve Yâfiî Zilkade 224 (Eylül 839), Taberî 228 (843), İbn Tağrîberdî 231 (845-46) olarak vermektedir. Yâkût el-Hamevî'nin Kays adlı beldenin 226 yılı vergi gelirlerine ilişkin olarak Medâinî'den yaptığı alıntı (*Mu'cemü'l-büldân*, IV, 422) doğru ise Taberî'nin verdiği 228 yılı tercihe şayan görünmektedir. Medâinî'nin *Ahbârü'l-ḥulefâ'i'l-kebîr* adlı eserinin H. Ebû Bekir'den Mu'tasım-Billâh'a (833-842) kadarki dönemi kapsaması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Medâinî, Câhiliye döneminden III. (IX.) yüzyıla kadarki Arap tarihinin siyasî, edebî, içtimai ve kültürel yönlerini kucaklayan geniş kapsamlı ve uzun dönemli bazı çalışmalarıyla Ebû Mihnef, Avâne b. Hakem, Seyf b. Ömer gibi şahsiyetlerin oluşturduğu ahbârîler çizgisinin (bk. AHBÂR) en büyük halkasını teşkil etmiştir. Diğer ahbârîlerin hadis ilmindeki tenkitçi gelişmelerden kısmen yararlanmalarına rağmen bazı savaşlarla ilgili nakillerinde Câhiliye döneminin eyyâmü'l-Arab rivayet geleneğinin yansımalarını hâlâ taşımalarına karşılık Medâinî, Irak mektebine mensup olmakla birlikte Medine ekolünün tenkit usulünü kullanarak büyük gü-

ven kazanmış, Sa'leb tarafından devrinin en gözde tarihçisi olarak nitelenmiştir. Aynı habere ilişkin farklı ve ihtilâflı rivayetleri aktararak daha titiz ve tarafsız bir tarihçilik geleneğinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Onun bir başka özelliği de olayları titizlikle tarihlemesidir. Ancak 202 (817-18) yılında Hasan b. Sehl'in Vâsıt yakınlarındaki Femüssîl'h'ta mevzilenen ordugâhında bulunduğu dair rivayet dışında (Ebû's-Şeyh, I, 299) Basra'dan ayrıldıktan sonra Medâin ve Bağdat'tan başka yerlere gittiğine dair bir bilgiye rastlanmaması, Medâinî'nin hadisçilerin başlattığı rihle geleneğine henüz uymadığı izlenimini vermektedir. Bir davet üzerine Halife Me'mûn'la görüşmesi dışında iktidar sahiplerine yakınlık göstermeyen ve İshak el-Mevsîlî'nin maddî desteğine muhtaç bir halde yaşayan Medâinî'nin dünyalık peşinde koşmamış olmasının da kendisine duyulan güveni arttırdığı düşünülebilir.

İslâm'ın ilk devirlerindeki velûd ve çok yönlü müelliflerin başında gelen Medâinî tarihi vak'alar üzerine kısa monografiler yazma geleneğinin öncüsüdür (Rosenthal, s. 69). Sayıları 240'ı aşan eserlerinden en önemlisi ve en kapsamlısı *Ahbârü'l-ḥulefâ'i'l-kebîr*'dir. Medâinî, ilk dönem İslâm tarihiyle ilgili araştırmalar yapan sonraki tarihçiler için birinci elden başvuru kaynağı olan eserlerinde tarihî ve edebî çalışmaların bir sentezini yapmaya çalışmıştır. Buna rağmen bir nesil sonraki tarihçilerin çok daha sistematik ve kapsamlı kitapları onun çoğu derleme mahiyetindeki çalışmalarını gölgede bırakmıştır. Ayrıca Medâinî'nin derlediği malzemenin hemen hemen tamamının haleflerinin kitaplarına aktarılması onun eserlerinin ihmal edilmesine yol açmıştır. Halife b. Hayyât, Câhiz, Belâzürî, Müberred, Ya'kûbî, Vekî', Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Âlî b. Hüseyin el-Mes'ûdî, Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, Hatîb el-Bağdâdî, Yâkût el-Hamevî, İbn Abdürabbih, İbn Hacer el-Askalânî, Abdülkâdir el-Bağdâdî gibi birçok tarihçi Medâinî'nin rivayetlerini nakletmiş, eserlerinden faydalanmış, kaynak göstererek ya da göstermeden ictibasta bulunmuştur.

Medâinî'nin çoğu monografi özelliğindeki yazılarının konuları şu ana başlıklar altında toplanabilir: Hz. Peygamber'in şemâilî dahil sîretî, medeniyet tarihi (Basra ve Medine kadıları, Medine ve Mekke kâtipleri, sikke darbı ve mübâdelesi, vergi bölgeleri, vergi tahsili vb.), eyyâmü'l-Arab (kabile savaşları, atlar, yarışlar, Kâ-

be'nin inşası vb.), bazı halifelerin siyasî tarihi, İslâmî dönemdeki çeşitli olaylar (Hâricî ayaklanmaları, ridde savaşları, Cemel, Sıffin ve Nehrevan vak'aları vb.), fetihler, çeşitli şahsiyetlerin biyografileri, Kureyş'in nesebine ilişkin risâleler, kültür tarihi, soyluların evlilik hikâyeleri ve kadınlar, meşhur veya garip evlilikler, şiir ve tarihi.

Medâinî'nin günümüze ulaştığı tesbit edilebilen eserleri şunlardır: 1. *et-Te'âzî*. İbtisâm Merhûn es-Saffâr ve Bedrî Muhammed Fehd tarafından neşredilmiştir (Necf 1971). 2. *el-Mürdifât min Kureyş*. Birden fazla evlilik yapan Kureyşli kadınların evlilik ve boşanma hikâyelerini anlatan eseri Abdüsselâm Muhammed Hârûn yayımlamıştır (*Nevâdirü'l-mahtûât*, I, 57-80 içinde, Kahire 1371/1951, 1392/1972).

M. İsâ Sâlihîyye (*el-Mu'cemû's-şâmil*, V, 61) tarafından Medâinî'ye *'İlmü'l-havâş* (İnş. Sâmi Meklî el-Ânî) *MMMA* [Küveyt], XXVI/1 [1402/1982], s. 289-336) adlı bir eser nisbet edilmekteyse de içinde Ebû Bekir Muhammed b. Zekerîyyâ er-Râzî'ye (ö. 313/925) atıfta bulunulmuş olması (s. 308, 312, 321, 322) kitabın ona aidiyetini imkânsız kılmaktadır. Bu eserin müellifi yazma nüshasında Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Şuayb el-Medâinî olarak kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, III, 366; a.mlf., *Kitâbü'l-Bigâi* (*Resâ'ilü'l-Câhiz* içinde, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1384/1964, II, 226; Belâzürî, *Ensâb*, neşredenin girişi, V, 14-15; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IX, 124; ayrıca bk. İndeks; Ebû's-Şeyh, *Tabakâtü'l-mu'haddişin bi-lşbahân* (nşr. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî), Beyrut 1407/1987, I, 299; Rabâi, *Târîhu mevlidi'l-ulemâ' ve vefeyâtihim* (nşr. Abdullah b. Ahmed b. Süleyman el-Hamd), Riyad 1410, II, 495; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüvey-mî), s. 453-467; Kâdî Abdülcebbar, *Fazlû'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 344; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Fihrist*, Beyrut 1403/1983, s. 125; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 54-55; Yâkût, *Mu'cemû'l-üdebâ'*, XIV, 124-139; a.mlf., *Mu'cemû'l-büldân*, IV, 422; Hasan b. Ali b. Dâvûd el-Hillî, *er-Ricâl* (nşr. M. Sâdık Âlî Bahrululûm), Necf 1392/1972, s. 262; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ'*, X, 400-402; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 153; a.mlf., *Divânü'd-du'âfâ' ve'l-metrûkin*, Beyrut 1408/1988, II, 175; Yağmûrî, *Nûrû'l-kâbes el-Muhtaşar mine'l-Muktebes* (nşr. R. Sellheim), Wiesbaden 1384/1964, s. 182-184; Safedî, *el-Vâfi*, XXII, 41-47; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân* (Cübûrî), II, 83; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 54, 140; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 253-254; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhir*, II, 259; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hiżânetü'l-edeb* (Bulak), I, 10, 408, 479-480; II, 109; Brockelmann, *GAL*, I, 146; *Suppl.*, I, 214-215; a.mlf.,

"Medâinî", *IA*, VII, 456-457; Ch. Pellat, *Le milieu basrien et le formation de Ğahiz*, Paris 1953, bk. İndeks; Sezgin, *GAS*, I, 314 -315; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 69-70; Muhammed Fehd, *Şeyhu'l-aşhbâriyyîn: Ebû'l-Hasan el-Medâinî*, Necf 1975; W. Werkmeister, *Quellenuntersuchungen zum Kitâb al-'İqd al-Farid des Andalusiers Ibn 'Abdrabbih*, Berlin 1983, s. 152-159, 397-406; Sâlihîyye, *el-Mu'cemû's-şâmil*, V, 61; A. Wiener, "Die Farağ ba'd aş-Şidda - Literatur. Von Mada'ini († 225 H) bis Tanûhi († 384 H). Ein Beitrag zur arabischen Literaturgeschichte", *Isl.*, V/4 (1913), s. 274-279; Hâlid el-Aselî, "el-Medâinî", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, VI, Bağdad 1963, s. 473-498; G. Rotter, "Zur Überlieferung einiger Historischer Werke Madâ'inis in Tabaris Annalen", *Oriens*, XXIII-XXIV (1974), s. 103-133; L. I. Conrad, "Arabic Plague Chronologies and Treatises: Social and Historical Factors in the Formation of a Literary Genre", *St.I*, LIV (1981), s. 61-65; Ursula Sezgin, "al-Madâ'ini", *EP* (İng.), V, 946-948.

CENGİZ KALLEK

MEDÂİNÜSÂLİH

(bk. HİCR).

MEDÂRİKÜ't-TENZİL ve HAKÂİKÜ't-TE'VİL

(مدارك التنزيل و حقائق التأويل)

Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin
(ö. 710/1310)

Kur'an-ı Kerim tefsiri.

Genellikle *Tefsirü'n-Nesefî* veya *Medârik* diye anılan kitabın girişi kısmında müellif eserini adını zikretmediği bir kişinin isteği üzerine kaleme aldığını ve kısa sürede tamamladığını ifade eder. Yaşadığı dönemde Mâverâünnehir bölgesinde Mu'tezile, Cehmîyye ve Kerrâmîyye gibi Ehl-i sünnet dışı fırkalara ait görüşlerin yaygınlık kazanması müellifin bu kararında etkili olmuş, esas itibarıyla Ehl-i sünnet itikadını âyetlerle destekleme amacı göz önünde bulundurulmuştur (*Medârikü't-tenzil*, I, 13-14).

Medârikü't-tenzil'in ana kaynağı Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ıdır. Nesefî, bazı âyetlerin tefsirinde kendi üslûbuna uyarlayarak *el-Keşşâf*'tan sayfalarca alıntı yapmış, bu arada Zemahşerî'nin Mu'tezile'yi destekleyen te'villerini ayıklamış ve yeri geldikçe bunlara eleştiriler yöneltmiştir. Ancak alıntılarının fazlalığı, *Medârikü't-tenzil*'in özgün bir tefsirden çok *el-Keşşâf*'ın i'tizâlî fikirlerden arındırılmış muhtasarı olduğu şeklinde bir kanaatin meydana gelmesine yol açmıştır.

Bir dirâyet tefsiri olan *Medârikü't-tenzil*'de hadislere, sahâbe ve tâbiîn görüşleriyle rivayet malzemesine de geniş ölçüde yer verilmiştir. Eserde görüşlerine sıkça atıfta bulunulan sahâbîlerin başında Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'ûd, tâbiîlerin başında ise Hasan-ı Basrî, Mucâhid b. Cebr ve Katâde b. Diâme gelmektedir. Nesefî, gerek Hz. Peygamber'e gerekse sahâbe ve tâbiîne nisbet ettiği rivayetlerle esbâb-ı nüzûle dair bilgileri senetsiz olarak aktarmış, bazı âyet ve sûrelerin faziletlerine dair zayıf, hatta mevzû rivayetlere de yer vermiştir. Ayrıca geçmiş toplumlar ve peygamberlerle ilgili âyetlerin tefsirinde yer yer İsrâiliyat nakletmiştir (Çetiner, s. 140-148).

Muhtevası büyük ölçüde dil ve belâğatla ilgili izahlardan oluşan eserdeki filolojik tevcih ve te'villerin önemli bir kısmı Zeccâc'a dayandırılmış, bunun yanında Basra dilcilerinden Hâfî b. Ahmed ve Sibeveyhi'nin açıklamalarına da sıkça atıfta bulunulmuştur. Nesefî, âyetlerin tefsir ve tevcihinde hemen hemen bütün kıraatlere işaret etmeye çalışmış, bunu yaparken kıraat-i aşereyi esas almış, zaman zaman sahâbeye nisbet edilen mushaflardaki farklı kıraatlere de yer vermiştir.

Bazı âlimlerce mezhepte müctehid olarak kabul edilen Nesefî ahkâm âyetlerini Hanefî mezhebinin görüşlerine uygun biçimde yorumlamıştır. Ancak bu âyetlerin tefsirinde ictihadda bulunmamış, çok defa Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve Züfer'in görüşlerini nakletmekle yetinmiştir. Bazan da mezhep imamlarının isimlerini vermeden "bize göre, bizce" gibi tabirlerle yetinmiş, yer yer Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinin görüşlerini zikrettiği de olmuştur.

Medârikü't-tenzil'de kelâm konularıyla ilgili âyetlerin tefsirinde Mâtürîdî mezhebinin görüşleri tercih edilmekle birlikte Eş'arî mezhebine hiçbir eleştiride bulunulmamış, bu iki mezhep arasındaki görüş ayrılıklarına değinilmemiştir. Müellifin bir tarikata mensubiyetinden söz edilmese de eserinde Hasan-ı Basrî, Mâlik b. Dînâr, İbrâhim b. Edhem, Fudayl b. İyâz, Zünnûn el-Mısrî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Sehl et-Tüsterî gibi erken dönem mutasavvıflarına ait hikmetli sözler nakledilmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere Türkiye'de ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunan eserin 1862 yılından başlamak üzere İstanbul, Mısır, Beyrut, Delhi ve